

Het islamitisch perspectief

In dit artikel wordt een korte schets gegeven van de islamitische geschiedenis tot heden. Deze is bedoeld om de lezer een totaalbeeld te geven, zodat de periode van 1150 tot 1350 in de juiste proporties geplaatst kan worden.

22

Het eindexamenonderwerp 'Europa en de buitenwereld' past heel goed in een tijd van globalisering, waarin de gedachte terrein wint dat geschiedenis méér is dan alleen de ontstaansgeschiedenis van het Westen. Hopelijk zal dit besef leiden tot een drastische hervorming van het Nederlandse geschiedsonderwijs. Geschiedenis moet immers het totale beeld van menselijk gedrag in het verleden behandelen en zich niet beperken tot de vraag hoe de westerse wereld is ontstaan, zoals bijvoorbeeld de gangbare periodisering ons steeds opnieuw voorspiegelt: de Oudheid, de Middeleeuwen, de Moderne Wereld.

Voor de geschiedenis van West-Europa mag dit een nuttige periodisering zijn, maar zij is slecht bruikbaar voor andere, grotere dimensies in het menselijk gedrag in het verleden. Deze structurele discriminatie in het huidige geschiedsonderwijs zou kunnen worden bestreden door om te schakelen naar *World history*, een verandering die bovendien aanmerkelijk zou kunnen bijdragen tot de vorming van een werkelijke pluriforme samenleving in Nederland.

Als een stap in de goede richting zal ik hier proberen een beknopte aanvulling te geven op de stofomschrijving van het eindexamen van dit jaar, maar dan zonder de eurocentrische benadering. Ik zal het onderwerp 'Europa en de buitenwereld' zoveel mogelijk benaderen vanuit het perspectief van de islamitische geschiedenis.

De islam als religie en beschaving

Monotheïsme is het belangrijkste aspect van de islam en vormt tevens de rode draad die jodendom, christendom en islam verbindt. De islam is een voortzetting van de monotheïstische traditie van Abraham, Mozes en Jezus. De profeet Mohammed (circa 570-632) is de laatste in deze reeks van Gods boodschappers; hij heeft aan de mensheid de Koran, het heilige boek van de islam, doorgegeven.

De openbaring van de Koran, die het letterlijke Woord van God is, was nodig omdat de joodse en christelijke varianten waren afgedwaald van het monotheïsme. Volgens de islamitische opvatting bevat het christendom polytheïstische elementen door de suggestie dat God een zoon heeft. De verering van de zoon naast God is strijdig met de absolute eenheid van God en maakt derhalve inbreuk op het monotheïsme.

De stelling dat de islam een voortzetting is van het monotheïsme, heeft als directe consequentie dat joden en christenen als gelijken worden beschouwd, omdat ook zij 'lieden van het boek' zijn. In de stofomschrijving wordt hieraan gerefereerd door islam, jodendom en christendom 'boekgodsdiensten' te noemen.

Joden en christenen hebben dus weliswaar een speciale plaats in de islam, maar zij zijn misleid doordat in hun geschriften de openbaring als gevolg van menselijk ingrijpen corrupt is doorgegeven. De Koran als letterlijk Woord van God lijdt niet aan deze corruptie.

Het woord islam heeft een dubbele betekenis die vaak tot verwarring leidt. Enerzijds refereert de islam aan het geloof van de moslim die zich geheel heeft onderworpen aan de wil van God. Islam betekent letterlijk 'onderwerping aan de wil van God' en een moslim is dan ook iemand die islam pleegt. Anderzijds refereert de islam aan de islamitische beschaving die zich in de loop van de achtste en negende eeuw heeft ontwikkeld. Inspiratiebron van deze beschaving is de openbaring die door Mohammed is doorgegeven aan de mensheid.

Aan de ontwikkeling van de islamitische beschaving hebben ook joden en christenen bijgedragen. Zo spreekt

men van islamitische wetenschap, kunst, literatuur of architectuur, maar enkele van de belangrijkste dragers van deze activiteiten waren joden of christenen die openlijk en erkend opereerden in een islamitische omgeving. Spanje is hiervan een goed voorbeeld. De Spaanse (Andalusische) samenleving van de Middeleeuwen was bij uitstek pluriform; joodse, christelijke en moslimse intellectuelen gaven in nauwe samenwerking uiting aan verschillende aspecten van de islamitische beschaving.

Moslims en Arabieren

Een oppervlakkige lezing van de stofomschrijving zou de indruk kunnen wekken dat 'moslim' en 'Arabier' synoniem zijn, maar een dergelijke gelijkstelling is volstrekt onjuist. De eerste term, moslim, slaat op godsdienst en de tweede term, Arabier, is een aanduiding voor etniciteit. Arabische joden en christenen zijn geen moslims, maar

wel Arabieren. Perzen, Turken en Koerden zijn geen Arabieren, maar meestal wel moslims. Vervaging van dit verschil kan al snel tot verwarring en, nog erger, tot onjuistheden leiden. Zo is er in de stofomschrijving sprake van 'Arabië' waar ik 'islamitische wereld' zou verwachten, maar misschien bedoelen de samenstellers dat de islamitische wereld in de Middeleeuwse periode van 1150-1350 in het westen bekend stond als Arabië?

Hoe dan ook, de betekenis van de zin 'In Klein-Azië kwam het Osmaanse Rijk [sic] op. Dit rijk vormde een barrière tussen Europa en de rest van de Arabische wereld', is mijns inziens onjuist en 'De verhalen over de Arabische wereld van Klein-Azië, Noord-Afrika en het Zuiden van het Iberisch schiereiland ...' kan ik evenmin plaatsen.

Ik wil aantonen hoe weinig 'Arabisch' de periode 1150-1350 was in die zin, dat de belangrijkste machthebbers en

dynastieën een andere etnische achtergrond hadden.

De islamitische geschiedenis in vogelvlucht

De meest gangbare periodisering van de islamitische geschiedenis is op basis van dynastieën. Dit geeft al aan dat het vak relatief slecht ontwikkeld is in vergelijking met de studie van de westerse geschiedenis. Die heeft de dynastieke indeling van het verleden allang achter zich gelaten. Pas na de Tweede Wereldoorlog gingen professioneel getrainde historici zich in de islamitische geschiedenis verdiepen, een vak dat vóór die tijd voornamelijk beoefend werd door mensen die opgeleid waren in talen van het islamitisch cultuurgebied (het Perzisch, Turks, en/of Arabisch). Desondanks zal ik in deze bijdrage toch de traditionele periodisering aanhouden, omdat deze in bijna alle handboeken wordt gebruikt.

De val van Bagdad in 1258. De stad wordt geplunderd door de Mongolen. Hoofden worden afgehakt en de doden liggen opgestapeld.

Na de dood van de Profeet Mohammed in 632 volgt de periode van de zogenaamde Vier Rechtgeleide Kaliefen (632-661).

Deze korte fase in de islamitische geschiedenis wordt afgesloten met de dood van de vierde kalief Ali, wiens tegenstander Mu'awiya een eigen dynastie vestigt, de Umayyadische dynastie. De Umayyaden regeren van 661 tot

750; in dat jaar worden zij afgezet door de dynastie van de Abbasiden. Het islamitische rijk, dat reikt van Spanje in het westen tot aan China in het oosten, wordt onder de Umayyaden vanuit Damascus en onder de Abbasiden, tot ongeveer het jaar 950, vanuit Bagdad centraal geregeerd.

De Abbasiden komen door een revolutie aan de macht; één van de nog

overgebleven Umayyaden weet na de revolutie te ontkomen en vlucht naar het ver gelegen Iberische schiereiland. In het uiterste westen van de islamitische wereld vestigt deze telg uit het Umayyadische geslacht zich als heerser en houdt zodoende de Umayyadische dynastie in leven. In het begin echter durven deze Umayyadische leiders zichzelf geen kalief te noemen — dat zou een rechtstreekse aanval betekenen op de legitimiteit van de Abbasidische kaliefen in Bagdad. Ze noemen zichzelf daarom *amir* (emir), commandant of prins, en hun emiraat in Córdoba mist dan ook de connotatie van religieus leiderschap.

Na de verbrokkeling van het Abbasiden rijk voelen de Umayyadische heersers zich echter veilig genoeg om de titel van kalief aan te nemen en aan het begin van de tiende eeuw roepen ze het kalifaat van Córdoba uit.

De periode na 950 wordt voor de rest van de islamitische wereld gekarakteriseerd door verbrokkeling. Talrijke lokale dynastieën volgen elkaar in snel tempo op. Sommige van deze kleine dynastieën verwijzen beleefdheidshalve naar de Abbasidische kalief als de geestelijke leider van de islamitische gemeenschap, maar dat is veelal alleen in naam. Andere dynastieën voelen zich machtig genoeg zelfs deze *courtesy title* niet meer te vermelden.

Kruisvaarders, Mongolen en Mamlukken: 1150 - 1350

De eerste kruisvaarders kwamen in het Midden Oosten aan op een moment dat voor de islamitische wereld cruciaal was. De periode van de grote veroveringen was voorbij evenals de bloeitijd van het centrale Umayyadische en Abbasidische gezag. Vanuit Anatolië kwamen de Turken opzetten en verdrongen langzaam maar zeker de Arabieren.

De strijd tussen het Byzantijnse en het islamitische rijk duurde al eeuwen, maar de komst van de kruisvaarders was voor de moslims een complete verrassing, die bovendien erg ongelegen kwam voor een rijk dat geen eenheid

meer kende. Jeruzalem werd in 1099 veroverd en het zou tot 1187 duren voordat islamitische legers de heilige stad weer in handen zouden krijgen.

De bekendste en meest succesvolle islamitische strijder tegen de kruisvaarders was Salah al-Din (1138-1193) die in het Westen beter bekend is onder de Latijnse versie van zijn naam, Saladin. Deze van oorsprong Koerdische veldheer was een uitmuntend strateeg en werd alom geroemd om zijn menselijkheid die zelfs bij zijn vijanden grote waardering opriep.

Saladin stichtte in Egypte en Syrië de dynastie van de *Ayyubiden* die tot 1250 stand zou houden. Saladin heeft door de eeuwen heen tot de verbeelding gesproken en talrijk zijn de legenden die rondgaan over deze Koerdische moslim die in staat was de westerlingen te verdrijven uit bezet gebied. Hij wist Arabieren, Koerden en Turken daadwerkelijk te verenigen in de strijd tegen de kruisvaarders. Zij werden in 1187 uiteindelijk verslagen tijdens de Slag van Hettin.

Een andere belangrijke en dramatische gebeurtenis in het islamitische oosten was de val van Bagdad in 1258. Aan het begin van de dertiende eeuw had Djenghis Khan zijn Mongoolse troepen geleid in de verovering van de meest oostelijke provincie van het islamitische rijk, Transoxanië, en vrij snel daarna viel het oostelijk deel tot en met Khurasan in zijn handen. Voor een tweede golf van veroveringen werd rond 1250 Hülegü, de kleinzoon van Djenghis Khan, op pad gestuurd. Hij moest Iran en het Midden-Oosten en zo mogelijk ook Syrië en Egypte aan zich onderwerpen. In 1258 kwam Bagdad ten val en werd de Abbasidische kalief geëxecuteerd. De stad werd geplunderd en in brand gestoken, de meerderheid van de inwoners meedogenloos afgeslacht.

De verwoesting van Bagdad was niet alleen een ramp voor de islamitische cultuur, maar ook een forse klap voor de intellectuele geschiedenis van de mensheid. Bagdad was in 762 door de Abbasiden als de nieuwe hoofdstad van het rijk uit het niets opgericht en had zich binnen afzienbare tijd ontwikkeld tot een fantastisch cultureel, wetenschappelijk, politiek en economisch centrum. Islamitische geleerden, die het reizen in hun zoektocht naar kennis hoog in het vaandel droegen, kwamen

van heinde en verre om zich in de talrijke instituten en bibliotheken van de stad intellectueel te verrijken. Ook toen de gouden eeuw van de islam van het centrale gezag van de Abbasiden voorbij was, bleef Bagdad een centrum van culturele en wetenschappelijke eenheid.

Toen in 1258 Hülegü's troepen de bibliotheken van Bagdad in brand staken, verwoestten zij niet alleen belangrijke islamitische werken, maar ook talloze Arabische vertalingen en/of bewerkingen van Griekse en Hellenistische wetenschappelijke geschriften. We weten nu alleen nog van het bestaan van deze manuscripten uit catalogi van 'boekverkopers' van vlak vóór de val van Bagdad. Als de stad niet was verwoest, hadden we van het totale oeuvre van Aristoteles waarschijnlijk veel meer dan de ongeveer 20% waar we het nu mee moesten doen.

In 1260 werd de opmars van Hülegü tot staan gebracht bij Ayn Djalut in Palestina. De Mongoolse legers werden verslagen door de *Mamlukken*, die inmiddels het rijk van de Ayyubiden hadden overgenomen en vanuit Cairo Egypte en Syrië beheersten. Hülegü trok zich terug tot achter de Eufraat en vestigde in het gebied van Iran en Irak zijn eigen dynastie. Hij gaf zichzelf de titel 'Il-Khan' wat letterlijk 'onderdaan van de (grote) Khan' betekent; zijn dynastie staat dan ook bekend onder de naam *Ilkhaniden*. Sommige van Hülegü's manschappen waren van oorsprong Nestoriaanse christenen — zoals overigens ook Hülegü's vrouw — wat misschien verklaart dat de Ilkhaniden in eerste instantie contact zochten met de Latijns-christelijke leiders in hun strijd tegen de islamitische Mamlukken.

Al rond 1295 echter gingen de Ilkhaniden over tot de islam, waardoor zij aansluiting bij de rest van de islamitische wereld kregen en in 1323 vrede konden sluiten met de Mamlukken. Snel daarna verbrokkelde het Ilkhanidische rijk in kleinere, lokale dynastieën.

De Mamlukse dynastie is er een van zogenaamde 'slaaf-soldaten'; *mamlūk* betekent letterlijk 'die [als eigendom] bezeten wordt'. De eerste Mamlukken waren door Saladin zelf geïntroduceerd in de militaire dienst van het Ayyubidische rijk. De meesten van hen waren van Turkse komaf en al jong in slavernij onderworpen. Daardoor hadden zij een lange en

degelijke militaire training als Mamluk genoten en konden zij opstoten tot in hoge staatsfuncties. Toen zij in 1250 de macht grepen, begon een heerschappij in Egypte en Syrië die tot de komst van de Osmanen aan het begin van de zestiende eeuw zou duren.

Als Jan van Mandeville tijdens zijn reis van 1322 tot 1356 werkelijk in Egypte is geweest, heeft hij daar kennis kunnen maken met een uniek sociaal systeem. De Mamlukse dynastie, die eigenlijk meer gezien moet worden als een militaire oligarchie, was heel hiërarchisch gestructureerd. Aan de top stonden militaire slaven in dienst van de Mamlukse sultan; zij bekleedden hogere posities dan vrije soldaten — bijvoorbeeld de zonen van een voormalige Mamlukse heerser — die buiten het machtscentrum werden gehouden. Met andere woorden, alleen Mamlukken (slaaf-soldaten) kwamen voor de opvolging van een sultan in aanmerking. Een complex bureaucratisch apparaat, waarin verschillende facties waren vertegenwoordigd, verhinderde bovendien absolute machtswillekeur van de zittende sultan.

De laatste dynastie uit de periode 1150-1350 die voor vermelding in aanmerking komt, is die van de *Osmanen*. Rond 1290 komt uit het noord-westen van Anatolië de Turkse krijgsheer Osman opzetten. Hij sticht het vorstendom 'Osmanlı' (Osmaans, Ottomaans). In korte tijd breidt het rijk zich uit naar het westen en in 1345 vestigen de Osmaanse Turken zich op het Europese continent. Uiteindelijk zullen ze in 1453 Constantinopel, hoofdstad van het Byzantijnse rijk, veroveren en de stad omdopen tot Istanbul. Ruim een halve eeuw daarna zal het Osmaanse rijk zich ontpoppen als een op Europa gerichte wereldmacht.

Na de Middeleeuwen

Omdat ik me hier beperk tot de grote lijn, kan ik een sprong van anderhalve eeuw in de geschiedenis maken. Aan het begin van de zestiende eeuw komt er een einde aan de enorme verbrokkeling binnen de islamitische wereld, wanneer twee grote, sterk gecentraliseerde rijken hun grootste omvang bereiken. Vanuit Anatolië hebben de Osmanen het islamitische gebied rond de Middellandse zee dan veroverd en er het Osmaanse Rijk gevestigd, terwijl in Iran de dynastie van de Safaviden zich uitbreidt en een wereldrijk sticht.

Enkele termen en begrippen die voorkomen in de stofomschrijving en direct verband houden met de islamitische geschiedenis

• Saracenen

Aanduiding die in de Middeleeuwen voornamelijk door de Byzantijnen werd gebruikt voor moslims. Dit is een ouderwetse term die – net als ‘mohammedaan’, ‘islamiet’ of ‘moor’ – beter niet meer gebruikt kan worden.

• Kalief

Een kalief is de geestelijke/politieke leider van de islamitische gemeenschap.

• Sultan

Een sultan is een politiek leider van een islamitische entiteit. De leider van het Osmaanse Rijk was tegelijkertijd sultan én kalief. Bij de stichting van de Turkse Republiek schafte Atatürk in 1923 eerst het sultanaat af en één jaar later ook het kalifaat. Tot op heden heeft de islamitische gemeenschap geen nieuwe kalief.

• Khan

De titel khan is oorspronkelijk afkomstig van de Mongolen maar werd na de stichting van de Ilkhanieden dynastie langzaam maar zeker als islamitische eretitel gebruikt voor iemand van hoge komaf.

• Islam

Islam betekent letterlijk ‘onderwerping aan de wil van God’ en refereert als zodanig aan het islamitische geloof. Islam wordt ook gebruikt voor de islamitische beschaving.

• Moslim

Een moslim is iemand van het islamitische geloof; moslim betekent letterlijk ‘iemand die zich heeft onderworpen aan de wil van God’.

• Arabier, Arabië

Arabier is doorgaans een etnische term die duidt op iemand die als moedertaal het Arabisch heeft. Arabier en moslim zijn niet synoniem.

Het is niet duidelijk wat in de stofomschrijving wordt bedoeld met Arabië; vanuit het perspectief van de islamitische geschiedenis is het beter te spreken van de ‘islamitische wereld’.

In de loop van de negentiende eeuw neemt de bemoeienis van de koloniale grootmachten met de islamitische wereld toe. Ondanks pogingen tot hervorming houden de twee grote islamitische rijken geen stand tegen de westerse penetratie en na de Eerste Wereldoorlog wordt het Midden-Oosten verdeeld in Engelse en Franse invloedssferen. Er komen staten met min of meer willekeurig door de westerse grootmachten vastgelegde grenzen. Na de Tweede Wereldoorlog nemen de Verenigde Staten en de Sovjet Unie de plaats van de westerse grootmachten in het Midden-Oosten over.

Het einde van de Koude Oorlog en het uiteenvallen van de Sovjet-Unie markeren een nieuw tijdperk voor de islamitische wereld, die nu intensief gaat werken aan een eigen plaats in de steeds kleiner wordende wereld. Traditionele islamitische waarden en normen komen voortdurend in botsing met de eisen en doelstellingen van de moderne tijd, een strijd die centraal staat bij de bepaling van een eigen contemporaine identiteit.

Tenslotte

In dit artikel heb ik geprobeerd te laten zien dat er een grote kloof bestaat tussen het geijkte westerse beeld van het middeleeuwse oosten, en het beeld zoals dat uit het perspectief van de islamitische geschiedenis naar voren komt.

Het islamitisch perspectief kan een ander licht werpen op de westerse geschiedenis. Dit bewijst de val van Bagdad in 1258. Ik heb hierboven al even vermeld, dat de verwoesting van deze stad een ramp was voor de intellectuele geschiedenis van zowel het Westen als het Oosten.

*Damascus: spandoek waarop president Assad zichzelf vergelijkt met Saladin.
(Foto uit 'Grand Tour', jg. 2, 1996, nr. 4.)*